

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی ، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : تاریخ اسلام

موضوع :

بررسی جایگاه مالک اشتر در حوادث تاریخی صدر اسلام

استاد راهنما

دکتر فریبا پات

استاد مشاور

دکتر مهدی عبادی

پژوهشگر

مهدی نصیری قوشه بیلاغ

زمستان ۹۳

تقدیم به :

پژوهشگران و دستداران فرهنگ اسلام

با سپاس و تشکر فراوان از :

استاتید راهنما و مشاور : جناب آقای دکتر مهدی عبادی سرکار خانم دکتر فریبا پات
که همواره با راهنمایی های ارزنده ی خویش ، در انجام این پژوهش مرا یاری
فرمودند .

همچنین از زحمات و دلسوزانه ی مدیر گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی
جناب آقای دکتر صفاکیش کمال قدردانی به عمل می آید.

باسمه تعالی

تعهذنامه ی اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مهدی نصیری قوشه بیلاغ دانش آموخته ی مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۰۰۸۰۲۰۱۸ در رشته تاریخ گرایش اسلام که در تاریخ ۹۳/۱۱/۱۸ از پایان نامه خود تحت عنوان بررسی نقش و جایگاه عمار بن یاسر در حوادث تاریخی صدر اسلام با کسب نمره ۱۶ و درجه ی خوب دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم :

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله ، مجلات تاریخی و ...) استفاده نموده ام ، مطابق ضوابط و رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام .
۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر و بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است .
۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم از حوزه ی معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم .
۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف مورد فوق ثابت شود ، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با این جانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت .

نام و نام خانوادگی : مهدی نصیری قوشه بیلاغ

تاریخ و امضاء

باسمه تعالی

در تاریخ : ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

دانشجوی کارشناسی ارشد ، آقای مهدی نصیری قوشه بیلاغ از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ی ۱۶ به حروف شائزده و با درجه ی خوب مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	چکیده
۲.....	مقدمه :
۳.....	فصل اول کلیات تحقیق
۴.....	بیان مسئله ی تحقیق :
۵.....	هدف تحقیق :
۵.....	اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه ی انتخاب آن :
۵.....	مسأله پژوهش :
۶.....	سؤالات و فرضیه های تحقیق :
۶.....	سؤال های اصلی :
۶.....	سؤال های فرعی :
۶.....	فرضیه ی مسأله تحقیق :
۶.....	فرضیه مربوط به سؤال های اصلی تحقیق :
۷.....	مدل تحقیق:
۷.....	قلمرو تحقیق :
۷.....	محدودیت و مشکلات تحقیق:
۷.....	روش تحقیق :
۷.....	روش گردآوری اطلاعات :
۷.....	پیشینه تحقیق :
۹.....	بررسی منابع مورد استفاده :
۹.....	آخبار و احادیث :
۹.....	کُتب سیره و مغازی :
۱۰.....	رجال ، انسب و طبقات :

۱۰: قُتُوْح
۱۰: کتب جنگ های خاص
۱۱: منابع و تواریخ عمومی
۱۱: کتب اختصاصی شیعه
۱۱: تحقیقات و کتب جدید
۱۲: مدخل
۱۲: قوم و قبیله ی مالکِ اَشْتَر
۱۳: تولد مالکِ اَشْتَر
۱۳: نقش قبیله نَخَع در تاریخ اسلام در قرن نخست هجری
۲۲: فصل دوم مالکِ اَشْتَر در عصر حیات پیامبر اسلام (ص)
۲۳: مالکِ اَشْتَر در عصر حیات پیامبر اسلام (ص)
۲۳: تابعی بودن مالکِ اَشْتَر
۲۳: گواهی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم به ایمان مالکِ اَشْتَر
۲۴: نقش مالکِ اَشْتَر در گسترش اسلام در بین قبایل یَمَن در زمان حیات پیامبر (ص):
۲۶: فصل سوم جایگاه مالکِ اَشْتَر در حوادث تاریخی عصر سه خلیفه ی اول
۲۷: نقش و جایگاه مالکِ اَشْتَر در حوادث تاریخی عصر سه خلیفه اول:
۲۷: سیاست مذهبی خلفای راشدین بعد از رحلت پیامبر (ص) (۴۰-۱۱)
۲۹: نقش مالکِ اَشْتَر در حوادث تاریخی اسلام در عصر خلافت ابوبکر بن ابی قُحافه (۱۳-۱۱):
۲۹: اوضاع جامعه مسلمانان در عصر خلافت ابوبکر بن ابی قُحافه:
۳۱: نقش مالکِ اَشْتَر در جنگ های رِدّه:
۳۲: اوضاع جامعه مسلمانان در عصر خلافت عُمَر بن خَطَّاب (۲۳-۱۳):
۳۴: نقش مالکِ اَشْتَر در حوادث تاریخی عصر خلافت عُمَر بن خَطَّاب (۲۳-۱۳):
۳۷: تشریح اسلام توسط مالکِ اَشْتَر در جهت گسترش اسلام در عَزَّاز:
۳۸: نقش مالکِ اَشْتَر در حوادث تاریخی عصر خلافت عُثْمَان بن عَفَّان (۳۵-۲۳)

۳۸	اوضاع جامعه مسلمانان در عصر خلافت عثمان بن عفان (۳۵-۲۳):
۳۹	نقش مالک اشتر در حوادث تاریخی عصر خلافت عثمان بن عفان (۳۵-۲۳):
۴۰	مالک اشتر و تأکید او بر پایبندی حاکم اسلامی به تعالیم اسلام :
۴۲	تبعید مالک اشتر به حمص :
۴۳	مالک اشتر و دفن ابوذر غفاری و نقش آن در شورش علیه عثمان :
۴۵	فصل چهارم جایگاه مالک اشتر در حوادث تاریخی عصر حکومت حضرت علی (ع):
۴۶	اوضاع جامعه مسلمانان در عصر حکومت حضرت علی (ع) (۴۰-۳۵) :
۴۹	مشکلات پیشبرد اهداف حکومتی و بیعت مالک اشتر ، با حضرت علی (ع) :
۴۹	بینش و روش نادرست مسلمین
۵۰	نقش مالک اشتر در بیعت مردم با حضرت علی (ع):
۵۱	نقش مالک اشتر در ایجاد وحدت بین مسلمانان :
۵۲	نقش مالک اشتر در جنگ جمل (۳۶ ه.ق) :
۵۴	علل انتخاب مالک اشتر به عنوان حاکم موصل توسط حضرت علی (ع) (۳۶):
۵۵	نقش مالک اشتر ، در جنگ صفین (۳۷ ه.ق) :
۵۹	نقش مالک اشتر، حین و پس از جنگ صفین :
۶۰	دیدگاه مخالفان حکومت اسلامی درباره مالک اشتر:
۶۴	مالک اشتر و حکومت مصر
۶۵	دیدگاه امام علی (ع) درباره مالک اشتر
۶۸	فراهم کردن زمینه هایی برای، دسترسی گروه های اجتماعی ضعیف تر، به مراکز قدرت
۷۱	نتیجه گیری :
۷۳	نقشه ها و ضمائم
۸۲	فهرست منابع

چکیده

در تحقیق حاضر سعی شده است توضیحاتی درباره ی شخصیت مالک اشتر نخعی و چگونگی اسلام آوردن ، رابطه و تأثیرگذاری مالک اشتر در تاریخ اسلام در دوره ی پیامبر^(ص) در سال هشتم هجرت و نقش او در گرایش قبایل بزرگ یمنی (مذحج و همدان) به اسلام ، نقش و جایگاه مالک اشتر در عصر سه خلیفه ی اول ؛ عصر خلافت ابوبکر بن ابی قحافه از سال ۱۱-۱۳ هجری قمری ، عصر خلافت عمر بن خطاب از سال ۱۳-۲۳ هجری قمری ، عصر خلافت عثمان بن عفان از سال ۲۳-۲۵ هجری قمری و نقش و جایگاه مالک اشتر در عصر حکومت حضرت علی^(ع) از سال ۳۵-۴۰ هجری قمری ؛ بیان و میزان تأثیر مالک اشتر در رخدادهای تاریخی این دوران مورد بررسی قرار گیرد.

اهداف : بررسی شخصیت و عملکرد مالک اشتر در حوادث تاریخی دوران پیامبر^(ص) ، سه خلیفه ی اول و حکومت حضرت علی^(ع) و شناخت و آگاهی از میزان نقش مالک اشتر از جنبه های دینی ، سیاسی - نظامی ، اجتماعی و فرهنگی در حوادث تاریخی صدر اسلام از سال هشتم هجرت تا سال ۳۷ هجری قمری .

روش پژوهش : توصیفی ، تشریحی و تحلیلی است .

نتیجه کلی : مالک اشتر در دوران پیامبر^(ص) و در زمان دعوت مردم یمن به اسلام توسط حضرت علی^(ع) ، با حضرت آشنا و مسلمان شده و با توجه به اینکه او از بزرگان قبیله ی نَخَع محسوب می شد ، به نظر می رسد حضرت علی^(ع) قبایل یمنی را با واسطه و کمک مالک اشتر با اسلام آشنا و به اسلام گراییدند . نقش مالک اشتر در حوادث تاریخی دوران خلافت ابوبکر و عمر ، بیشتر نقش نظامی و جنگاورانه بود ولی در عصر خلافت عثمان با توجه به شرایط حاکم ، مالک اشتر بیشتر نقش سیاسی و فرهنگی را در آن دوره ایفا کرد و در دوره ی حکومت حضرت علی^(ع) ، در رخدادهای آن دوره مالک اشتر به عنوان یکی از کارگزاران مهم حضرت در اجرای دستورات اسلام ، هم نقش نظامی داشت و هم نقش سیاسی و اجتماعی .

واژه های کلیدی : مالک اشتر ، امام علی (ع) ، شجاعت ، ایمان ، جنگ جمل ، جنگ صفین .

مقدمه :

بررسی چهره های تأثیرگذار صدر اسلام، همواره مورد توجه پژوهشگران و محققین بوده است و مالک اشتر نخعی نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. تحقیق درباره شخصیت های تأثیرگذار جهان اسلام در قرن اول هجری، برای نشان دادن تصویری نسبتاً واضح و در عین حال واقعی، از اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن روزگار ضروری است. مالک اشتر نخعی از صحابه ی خاص حضرت علی^(ع) است که در عصر حیات پیامبر^(ص) و همزمان با حضور نمایندگان پیامبر^(ص) در یمن (سال نهم)، با دین اسلام آشنا و ایمان آورد. او در عصر پیامبر^(ص) با یاری رساندن به حضرت علی^(ع) و نمایندگان پیامبر^(ص) در یمن موجب تسریع گسترش اسلام در بین قبایل یمنی شد. او بعد از رحلت پیامبر^(ص)، همواره در اقدامات نظامی حاضر و در پیروزی های مسلمانان نقش عمده ای داشت. نقطه عطف زندگی و جایگاه مالک اشتر در حوادث تاریخی صدر را می توان عصر حکومت حضرت علی^(ع) قلمداد کرد. از این رو در پژوهش حاضر به ابعاد زندگی مالک اشتر، با محوریت تبیین جایگاه او، به عنوان فردی تأثیرگذار در تحولات صدر اسلام - بعد از وفات پیامبر^(ص) - و دوران حکومت خلفای راشدین پرداخته شده است. این پژوهش بر آن است تا با بررسی منابع معتبر تاریخی به جایگاه مالک اشتر در رخدادهای سیاسی، نظامی و فرهنگی صدر اسلام بپردازد.

فصل اول کلیات تحقیق

بیان مسئله ی تحقیق :

با ظهور اسلام، تحول بنیادی در مسیر حیات جامعه شبه جزیره عربستان، به وقوع پیوست و این منطقه را، در مسیر مدنیت و سعادت قرار داد. با وجود اینکه پیامبر اسلام^(ص) نقش مهمی در این روند داشت؛ اما در عین حال، تربیت اصحابی برجسته و تاریخ ساز، از دستاوردهای مهم آن حضرت بود. تحقیق درباره شخصیت های تأثیرگذار جهان اسلام در قرن اول هجری، برای نشان دادن تصویری نسبتاً واضح و در عین حال واقعی، از اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن روزگار ضروری است. مالک بن حارث نخعی، معروف به مالک اشتر، یکی از بزرگان و صاحب نفوذان شهر کوفه بود. وی در دوران خلافت ابوبکر، عمر، عثمان و حضرت علی^(ع) نفوذ بالایی داشت؛ ولی نفوذ و تأثیر وی بر حوادث و وقایع جهان اسلام در همه ی این دوره ها یک سان نبود. مالک اشتر در حکومت خلفای صدر اسلام به ویژه دوران حکومت حضرت علی^(ع) و جنگ های آن دوران به خصوص در جنگ جمل (۱۰ جمادی الاولی ۳۶ هجری قمری) و جنگ صفین (۱ صفر ۳۷ هجری قمری) تأثیرگذار بود و این می تواند بدان مفهوم باشد که مالک اشتر یکی از چهره های تأثیرگذار در حوادث تاریخی دوران خلفای صدر اسلام باشد. در این پژوهش سعی شده است جایگاه مالک اشتر نخعی در حوادث مهم بیست ساله این دوران را، مورد واکاوی، تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

هدف تحقیق :

بررسی شخصیت و عملکرد مالک اشتر در حوادث تاریخی دوران پیامبر^(ص)، سه خلیفه ی اول و حکومت حضرت علی^(ع) و شناخت و آگاهی از میزان نقش مالک اشتر از جنبه های دینی، سیاسی - نظامی، اجتماعی و فرهنگی در حوادث تاریخی صدر اسلام از سال هشتم هجرت تا سال ۳۷ هجری قمری.

اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه ی انتخاب آن :

چهره های تأثیرگذار صدر اسلام همواره مورد توجه پژوهشگران و محققین بوده است. مالک اشتر نخعی نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. اما با توجه به اینکه او از صحابه ی وفادار حضرت علی^(ع) به شمار می رفت، اکثر پژوهش ها و بررسی های صورت گرفته غالباً با هدف نشان دادن ارادت و محبت او به اهل بیت عصمت و طهارت^{علیهم السلام} صورت گرفته است. در اغلب این تحقیق ها به ارائه ی چهره ای حماسی - تاریخی یا نوعی قهرمان پروری و رشادت نامه در مقایسه با یک بررسی تاریخی با رویه ای پژوهشی بسنده شده است. از این رو لازم است با ابعاد دیگر زندگی مالک اشتر با محوریت نشان دادن نقش او به عنوان فردی تأثیرگذار در تحولات صدر اسلام - بعد از وفات پیامبر^(ص) - مورد توجه جدی قرار گیرد. پژوهش حاضر با هدف تحقق این موضوع انجام گرفته است.

مسأله پژوهش :

با توجه به مطالب گفته شده و نظر به نقش مالک اشتر در حوادث تاریخی صدر اسلام به عنوان یکی از متغیرهای مهم تأثیرگذار در این پژوهش، سعی بر آن است تا این مسأله که جایگاه مالک اشتر در حوادث تاریخی صدر اسلام - خاصه بعد از وفات پیامبر اسلام^(ص) (۱۱ق) و در دوران خلافت خلفای صدر اسلام (۱۰الی ۴۰) و جنگ های صورت گرفته - چه بود؟ مورد واکاوی قرار گرفته شود. در پی مطالعه و بررسی مسأله ی مذکور تلاش خواهد شد تا به سؤال های مطرح شده ذیل پاسخ مناسب و مبتنی بر اسناد و مدارک تاریخی ارائه داده شود و در نهایت فرضیه های طراحی شده برای آن ها مورد ارزیابی قرار گیرد.

سؤالات و فرضیه های تحقیق :

سؤال های اصلی :

۱. آیا مالک اشتر نخعی صحابی است یا تابعی ؟
۲. مالک اشتر چه نقشی در حوادث تاریخی صدر اسلام، بعد از وفات پیامبر (ص) تا دوران حکومت خلفای صدر اسلام ایفا کرده است ؟

سؤال های فرعی :

۱. نقش قبیله و خانواده ی مالک اشتر در تربیت ویژگی های اخلاقی او چه بوده است ؟
۲. مالک اشتر چگونه از توان سیاسی خود برای پیشبرد اسلام در دوره ی خلافت خلفای صدر اسلام استفاده کرده است ؟
۳. در دوره ی حکومت حضرت علی (ع) نقش مدیریتی مالک اشتر نسبت به وظایف محول شده در جنگ ها چگونه بوده است ؟
۴. حضور مالک اشتر در سپاه حضرت علی (ع) چه نقشی در گسترش قابل توجه گروندگان به اسلام داشته است ؟
۵. در دوره ی خلافت خلفای صدر اسلام مالک اشتر چه موضعی در قبال آن ها داشته است ؟

فرضیه ی مسأله تحقیق :

تلاش این پژوهش این است که، در کنار عوامل مختلف دیگر تأثیرگذار در حوادث شکل گیری اسلام در قرن اول هجری، مالک اشتر که یکی از شخصیت های مهم و مؤثر در اجرای سیاست های حکومت های صدر اسلام بود، در تغییر سیاست های حکومتی و به نتیجه رسیدن آن اهداف نقش مهمی را ایفا کرده است.

فرضیه مربوط به سؤال های اصلی تحقیق :

۱. مالک اشتر با اینکه در زمان حیات پیامبر (ص) ایمان آورد ولی با توجه به اینکه پیامبر (ص) را به صورت حضوری ملاقات نکرده است، جزء تابعین محسوب می گردد.

۲. مالک اشتر در این دوران با نمایش انتقادگری و پرداختن به مسائل مهم از طریق هدایت قبایل و نیروهای تحت فرمان خود، زمینه را برای تغییر سیاست ها و اهداف حاکمان دوران خود فراهم نموده است .

مدل تحقیق:

کتابخانه ای و براساس فیش برداری از طریق مراجعه به کتابخانه و اسناد معتبر تاریخی موجود و قابل دسترس.

قلمرو تحقیق :

محدوده قلمرو و تحقیق در این پایان نامه ، به قرن اول هجری است .

محدودیت و مشکلات تحقیق:

عدم دستیابی به منابع دسته اول تاریخی و ضرورت بر مطالعه ی این کتب، از عمده محدودیت های و طولانی شدن تحقیق است .

روش تحقیق :

برای بررسی و تبیین نقش مالک اشتر در سیاست های دوران صدر اسلام از روش توصیفی - تحلیلی بهره گرفته شده است.

روش گردآوری اطلاعات :

روش و ابزار جمع آوری اطلاعات در پژوهش حاضر کتابخانه ای می باشد .

پیشینه تحقیق :

قبل از آنکه به ادبیات پژوهش حاضر پرداخته شود لازم به یادآوری است که پژوهشگران اغلب در پژوهش های خود زندگانی اصحاب پیامبر^(ص) و شخصیت های مؤثر صدر اسلام را مورد توجه قرار داده اند که مالک اشتر نیز از این امر مستثنی نیست. با وجود این در اکثر تحقیق های صورت گرفته بیشتر به بررسی شخصیت و ویژگی های اخلاقی مالک اشتر همانند: شجاعت و اطاعت پذیری او ، پرداخته شده و بررسی رابطه ی بین ویژگی های شخصیتی و انتصاب مالک اشتر، از طرف حاکمان دوران خلافت خلفای صدر اسلام از نقطه نظر پژوهش حاضر غالباً مورد توجه قرار

نگرفته است. به نظر می رسد همین خلاء موجود در عرصه ی پژوهش در تاریخ زندگانی مالک اشتر موجب شده است تا این گمانه شکل بگیرد که شخصیت های صدر اسلام با تغییر حاکم و حکومت تغییر و در جهت خواسته های آن حکومت حرکت می کردند شکل بگیرد.

پایان نامه : نقش مالک اشتر در تاریخ اسلام^۱، تألیف عبدالله مشایی، و پژوهشی پیرامون زندگی و عملکرد مالک اشتر^۲، تألیف علی اکبر عباسی باید توجه ویژه ای نشان داد. فرضیه ی اصلی پایان نامه ها اثبات این مطلب است که مالک اشتر در بیشتر حوادث تاریخی صدر اسلام حضور داشته است. بر همین اساس نیز به بررسی رخداد تمام وقایع دوران زندگی مالک اشتر پرداخته است. اگر چه مؤلف در صدد بر آمده تا جایگاه مالک اشتر را در وقایع تاریخ صدر اسلام تبیین نماید و بر این اساس به مدعای خود برسد، پرداختن مؤلف به حواشی رخدادها و بیان کلی حوادث وثاقت و پژوهشی بودن بحث های وی را تحت الشعاع قرار داده و عملاً پایان نامه را به صورت نقل قول و گزیده ای از پژوهش های قبل از آن تبدیل کرده است. محمد محمدی اشتهاردی نیز در کتاب مالک اشتر تلاش کرده در بررسی رخدادهایی مرتبط با مالک اشتر، اغلب به مدح و ستایش مالک اشتر پرداخته است.

غلامرضا گلی زاده نیز در کتاب نقش سیاسی و نظامی مالک اشتر در حکومت امام علی^(ع) به بررسی نسبتاً قابل توجهی در خصوص نقش مالک اشتر با توجه به ویژگی های شخصیتی وی در حوادث تاریخی صدر اسلام پرداخته است. اما محدود کردن این بررسی فقط به دوره ی حکومت امام علی^(ع) در دوران زندگی مالک اشتر خلاء بررسی همه جانبه ی حوادث دوران زندگانی مالک اشتر را بیش از پیش محسوس نموده است.

قبل از پایان بررسی پیشینه ی پژوهش حاضر، لازم به یادآوری است که تحقیق در مورد

^۱ - مشایی، عبدالله، نقش مالک اشتر در تاریخ اسلام، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد به راهنمایی مهدی جلیلی، ۱۳۷۹، مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.

^۲ - عباسی، علی اکبر، پژوهشی پیرامون زندگی و عملکرد مالک اشتر، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد به راهنمایی صالح پرهیزگاری، ۱۳۸۲، تهران: دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم.

شخصیت و نقش مالک اشتر در حوادث تاریخی صدر اسلام محدود به آثاری که اشاره شده نمی شود. اما موارد فوق جدی ترین آثاری بودند که از آن ها می توان به عنوان ادبیات تحقیق این پژوهش یاد کرد. با وجود این، تلاش شده است در طی تحقیق و متن آن، از دستاورد و منابع پژوهشی، برای تبیین هر چه کامل تر رخدادهای تاریخی مرتبط با موضوع مورد بررسی بهره گرفته شود.

بررسی منابع مورد استفاده :

اخبار و احادیث :

اخبار و احادیث به دلیل انتساب آن به معصوم^(ع)، می تواند مبنای تأیید و عمل قرار گیرد. تدوین هزاران اثر حدیثی نشان می دهد که مسلمانان از آغاز تا کنون پس از قرآن، بیشتر به اخبار و حدیث توجه کرده اند. در دوران معاصر نیز اندیشمندان مسلمان با نگاهی دوباره به میراث روایی، کوشش گسترده ای را برای بهره جستن هرچه بیشتر از این منبع را، آغاز کرده اند. از این رو، اهمیت اخبار و احادیث در بررسی رخدادها و شخصیت های تاریخ ساز صدر اسلام از جایگاه ویژه ای برخوردار است. در خصوص بهره مندی از اخبار و احادیث از کتاب های: اخبار الموفقیات زبیر بن بکار (۲۵۶-۱۷۲)، تاریخ الکبیر بخاری (۲۵۶-۱۹۴)، المصنف فی الاحادیث و الآثار تألیف ابن ابی شیبہ (قرن دوم)، معجم الکبیر طبرانی (۳۶۰-۲۶۰)، سنن دار قطنی (۳۸۵-۳۰۹)، الاشارات شیخ مفید (۴۱۳-۳۳۶)، المستدرک علی صحیحین حاکم نیشابوری (۴۵۰ هـ)، جرح و تعدیل رازی (۴۱۴-۳۳۰ هـ)، الکاشف ذهبی (۷۴۸-۶۶۳ هـ) و بحار الأنوار علامه مجلسی (۱۱۱۱ هـ)، مورد استفاده قرار گرفته است.

کُتُب سیره و مغازی :

در بررسی پژوهشی شخصیت های تاریخ ساز اسلام، مطالعه ی مذهب، رفتار، راه و رسم، سلوک و طریقه جنگ آوران و حمله کنندگان که، همانا سیره ی فرد می باشد، از جایگاه مهمی برخوردار می باشد. در پژوهش حاضر، تلاش شده است در زمینه ی سیره ی زندگانی و همچنین

بررسی جنگ ها ، از کتب : السیره النبویه ابن هُشام (۲۱۸ ه) ، المغازی واقدی (۲۰۸ ه) ، السیره النبویه ابن کثیر (۷۴۴-۷۰۰ ه) و الروض الانف سهیلی (۵۰۸ ه) ، مورد استفاده قرار گرفته است .

رجال ، أنساب و طبقات :

در پژوهش های پیرامون رخدادهای تاریخی ، بهره مندی از منابع موثق مورد استفاده ، با توجه به اینکه ، اخبار و احادیث ، در طول عمر خود ، با پدیده هایی مانند : وضع و تدلیس ، تصحیف و تحریف ، خطا و نسیان راویان ، روبرو بوده است ، از جایگاه مهمی برخوردار است ؛ لذا در خصوص بررسی بدون تدلیس ، تحریف و اغراق شخصیت های تاریخ ساز اسلام ، همانند مالک اشتر ، در زمینه ی رجال شناسی و بررسی اجداد و انساب ، از کتب : الجامع فی العِلل و معرفه الرجال ابن حنبل (۲۴۱-۱۶۴ ه) ، اختیار معرفه الرجال طوسی (۴۶۰-۳۸۵ ه) ، الاستیعاب فی معرفه الأصحاب ابن عبدالبر (۴۶۳ ه) ، أسد الغابّه فی معرفه الأصحابه ابن اثیر (۶۳۰ ه) ، رجال علامه حلی (۷۲۶-۶۴۸ ه) ، تهذیب التهذیب و تقریب التهذیب ابن حجر عسقلانی (۸۵۲ ه) ، أنساب الأشراف بلاذری (۲۷۹ ه) ، الأنساب سمعانی (۵۶۲-۵۰۶ ه) ، الطبقات الکبری ابن سعد (۲۳۰-۱۶۸ ه) ، الطبقات خلیفه ابن خیاط (حلیه الألیاء و طبقات الاصفیاء ابو نعیم اصفهانی (۴۳۰ ه) ، استفاده شده است .

فتوح :

در خصوص جنگ ها و فتوح مسلمانان ، از کتب : فتوح البُلدان بلاذری (۲۷۹ ه) ، فتوح الشام واقدی (۲۰۷-۱۳۰ ه) ، الفُتوح ابن أعثم کوفی (۳۱۴ ه) و فتوح الشام ازدی ، استفاده شده است .

کتب جنگ های خاص :

در خلال بررسی اقدامات شخصیت های تاریخ ساز ، همواره رخداد یا نبردهایی وجود دارد که ، مشخصه و معرف تدبیر ، شجاعت و یا فراست آن شخص ، می باشد . بررسی نقش و جایگاه مالک اشتر ، در حوادث تاریخی صدر اسلام نیز ، از این امر مستثنی نیست . در خصوص فتوح یا

جنگ های خاص مالک اشتر ، از کتب : الوقعه الصّفين نصر بن مزاحم (۲۱۲ هـ) ، أَلْغارات ابن هلال ثقفی (۲۸۳ هـ) و الْجَمَل شیخ مفید (۴۱۳ هـ) ، استفاده شده است .

منابع و تواریخ عمومی :

در خصوص بهره مندی از تاریخ های عمومی ، از کتب : تاریخ یعقوبی (۲۸۴ هـ) ، أخبار الطوال دینوری (۲۷ هـ) ، تاریخ الرُّسل و المُلوک طبری (۳۱۰-۲۲۴ هـ) ، مُرَوِّج الذَّهَب مسعودی (۳۴۵ هـ) ، أَلْکامل فی التاریخ ابن اثیر (۶۳۰-۵۵۵ هـ) و مُختَصِر الدَّوَل ابن عبری (۶۴۷ هـ) ، مورد استفاده واقع گردیده است .

کتب اختصاصی شیعه :

در مورد استفاده از کتب اختصاصی شیعه ، از کتب : نهج البلاغه امام علی ^(ع) ، أَلْمعیار و الموازنهاسکافی معتزلی (۲۴۰ هـ) ، شَرَح نَهج البلاغه ابن ابی الحدید (۶۵۵ هـ) ، شَرَح نَهج البلاغه ابن میثم (۶۷۹ هـ) ، شَرَح نَهج البلاغه علامه جعفری و تَشْیِیح در مسیر تاریخ محمد جعفر سبحانی (۱۳۶۴ هـ.ش) ، استفاده شده است .

تحقیقات و کتب جدید :

از تحقیقات و کتب جدید استفاده شده نیز ، می توان به : تاریخ سیاسی اسلام ابراهیم حسن ابراهیم ، فِتْنه الکُبْری طه حُسین ، إمام علی ^(ع) عَبْدالفتاح عبدالمقصود ، تاریخ أَلارب فلیپ ، کتاب : نقش سیاسی و نظامی مالک اشتر ، در حکومت امام علی ^(ع) ، غلامرضا گلی زاده و پایان نامه : نقش مالک اشتر ، در تاریخ اسلام ، عبدالله مشایی و بررسی اصول مدیریتی در فرمان امام علی ^(ع) به مالک اشتر ، و مقایسه ی آن با نظریات مکتب کلاسیک ، هانی حسام ، اشاره کرد .